

„Nem súlyed az emberiség!”...

**Album amicorum
Szörényi László LX. születésnapjára**

Főszerkesztő: JANKOVICS József
Felelős szerkesztő: CSÁSZTVAY Tünde
Szerkesztők: CSÖRSZ Rumen István
SZABÓ G. Zoltán

Nyitólap: www.iti.mta.hu/szorenyi60.html

MTA Irodalomtudományi Intézet
Budapest, 2007

KERÉNYI FERENC

Madách és Örkény

Sokan és sokféleképpen próbálták meg folytatni *Az ember tragédiáját*. Magam is találkoztam már vagy hat-nyolc ilyen művel. Akadt olyan öregúr, aki felvidéki erdeiért kapott teljes kárpótlását áldozta fel, hogy megjelentethesse a XVI. és ki tudja még, hányadik színt.

Ha viszont az irodalomtörténet felelősségével akarunk rámutatni Madách 20. századi méltó utódjára, netán konkrét művet is kijelölve, akkor Örkény Istvánra és *Pisti a vérzivatarban* című drámájára (1969/1979) eshet választásunk. Döntésünket maga az író is megerősítette, amikor a „groteszk játék” elé írott bevezetőjében elfogadta egyik bírálója észrevételét: „...valóban Madách szellemének hódolva próbáltam az ő kronologikus képekre bontott drámai szerkezetét – erőmhöz képest – követni, s egy évszázaddal későbbi látásmóddal »újraélni«.” Valóban, már a címek párhuzama árulkodó: *Az ember / Pisti tragédiája / a vérzivatarban*. Madách választása drámai költeményének megírásakor az első emberre, Ádámra esett, míg Örkény saját utónevét kölcsönözte „hősének,” kijelölve egyszerűen azokat a tulajdonságokat (az aktivitást, a félszagséget és a kimértséget), amelyek a lezárult évszázadot talán leginkább jellemezheték. A tragédia = vérzivatar nem szorul különösebb magyarázatra. Az utóbbi Berzsenyi Dániel szava, *A magyarokhoz* című óda második strófájából, nyolcszáz esztendő magyar történelmének sommázására. (Kapott is érte Örkény hideget-meleget, hiszen az 1945-öt követő „békeharc” idején hogyan is juthatott eszébe e komor szóösszetétel.)

Ma már elfogadott megállapítás, hogy Madách egyszerre Ádám és Lucifer, az újra-kezdés, a neki-nekibuzdulás szinte már naiv hitével és mellette a kételkedő értelem egyidejű kontrolljával. Örkény ars poeticája sem hangzik másképp: „E kor nekünk szülönk és megölnök. / Tőle kaptuk, mint útravalót, / hogy lehessünk hősök és gyilkosok / egy időben, egy helyütt és egy személyben. / Ki merre fordul, aszerint.” Ez a szimultán látásmód azonban azt is jelentette, hogy a magyar drámai irodalomnak nem bevettebb, világsikerekkel is büszkélkedhető, társalgási vonulatát folytatta. (Erről a viszonyulásról – az Igazgató, a Rendező és a Néző szempontjaival – 1975-ben vallott szellemesen-csúfondárosan Tóth Ede *A falu rossza* című népszínművének átdolgozásában.) Az ádami és a luciferi nézőpont egyesítésével, amely Örkény drámafelfogására egészében, sőt teljes

írói gyakorlatára is jellemző, az intellektuális konfliktusnak sajátos fajtája jött létre, amely – a lehetséges, egyidejű szempontok egyikeként – határozottan számít a néző vagy a drámaolvasó asszociációs bázisára is.

De párhuzamba állítható a „kor” is, a 19. és a 20. század közepe. Mindkettő a ki-beszélhetetlen, mert megírni, sőt említeni is tiltott, megrázkódtató élmények időszaka. Madáchnak 1849 jutott, családtagjainak halála, mindazon eszmék látszólagos bukása, amelyekben a reformkor embere hitt. Örkény életében a munkaszolgálat, majd a szovjet hadifogság tette teljessé azt a meghasonlást, amely a nagypolgári származás és a *Nyugat* helyett már a *Szép Szó* felé tájékozódó irodalmi lázadása között feszült, és amely azután 1956-ban, a korábbi eszmék végleges kiürülésével tetőzött. A Don-kanyar túlélőjeként már 1944-ben megírta a *Voronyezs* című drámáját – sohasem kapott színpadot. A groteszket meg is élte: szilenciuma alatt, 1958 és 1963 között az a vegyészmérnöki diploma biztosította megélhetését, amelyet még annak idején, családja sürgetésére, mintegy az írói pálya polgári ellensúlyozására szerzett.

A groteszket (akár Madách *A civilizátor* című arisztophaneszi komédiáját) azok az álságos korszakok éltetik igazán, amikor az „amiről nem beszélünk, az nincs is” szelleme uralkodik; amikor az egészséges társadalom egy nagy hunyorítással válaszol, és (amint azt Örkény egy interjúban megfogalmazta) „egy groteszk szemvillanás néha jobban meglátja az igazságot, mint a világ legerősebb nagyítója.” Noha soha nem tulajdonította magának az egyperces novellák kiötlésének dicsőségét, mégis azt kell mondanunk, hogy kettős látása elképzelhetetlen az 1960-as és az 1970-es évek világa nélkül. Ez a korszak a művészeti nagyformák háttérbe szorulásának időszaka: az állami reprezentativitással együtt leszerepelt, művészeti díjakra ácsingózó trilógiák, dilógiák és nagyregények helyét a tömörített életsorsokat ábrázoló kisregények foglalták el, újra teret nyert az egyfelvonásos és a monodráma, és valahol a novella, az írói feljegyzés-cédula meg a pesti szóbeszéd, sőt a vicc közös határmezsgyéjén megjelent az egyperces. Ebben és csakis ebben az összefüggésben logikus és érthető, hogy közülük jó néhány a *Pisti a vérzivatarban* szövegébe is átkerült, aminthogy az évszázad közös emlékezete is az egyes ember apró eseteiből tevődik össze. Merész állítás és módszer az ideológiák fénykorában; legalább annyira az, mint volt Madách sűrített ábrázolása a *Tragédia* történeti síneiben.

Ennek megfelelően alakult fogadtatásuk is. Gyulai Pál és köre ott hümmögött a *Tragédia* fölött, és csak azért nem hangosabban, mert nem akarták barátjuk, az irodalmi zászlóként lobogtatott Arany János felfedezői örömét megkeseríteni. Az akkori „balról” Erdélyi János bírálata érkezett. Örkényt pedig – miután tíz évig küzdött a színpadi bemutatásért – a „kulturált Budapest belvárosi nézőközönsége” fogadta felháborodással, vádolta meg történelemhamisítással, mérhetetlen cinizmussal. Pedig ezeknek a nézőknek családjai között jócskán akadt olyan, melynek tagjai a barikád két oldalán kerültek szembe egymással, sorsszerű véletlenek vagy éppen túlélési stratégiai megfontolások következtében.

A szimultán látásmód az irodalmi tehetség többlete lehet. Mifelénk, a magyar glóbuszon ritka jelenség. Kisfaludy Károly epigrammákban csúfolta ki saját, „hazapufogató” vitézi játékainak zajos sikerét, és alighogy megalkotta a romantikus történelmi novella mintadarabjait irodalmunkban, azonmód paródiákat is kanyarított rájuk. Petőfi Sándor első kötetének nyomdai munkái során megírta *A helység kalapácsát*, amelyben nemcsak az előtte járók eposzi világát, de saját népies zsánerképeit is tollhegyre tűzte. A 20. században Madách nagy tisztelője, de a rá is paródiát író Karinthy Frigyes volt leginkább Örkény István megvallott elődje.

Napjainkban, amikor pártok, ideológiák, vallások, sőt érdekek küzdenek az egyedüli igazság letéteményesének kétes rangjáért, fölöttébb szükségünk volna erre a jótékony kettős látásra.

* * *

S hogy miért jutott mindez éppen most az eszembe? Pusztán azért, mert ünnepelt nemzedéktársunk, Szörényi László rendelkezik leginkább az irodalomtörténészek ma élő és alkotó derékhadában ezzel a szimultán, mindent egyszerre színéről és fonákjáról látó és láttató nézőponttal. Adja Isten, hogy mindezt még sokáig tehesse erőben, egészségben, mindnyájunk örömére és épülésére!